TIJDBEELD

Zwolle

Bankenplan Grote Kerk

Introductie

In verband met de herinrichting van de Grote- of St. Michaelskerk in Zwolle bestaat het voornemen om delen van het huidige bankenplan te demonteren en op te slaan. Daarvoor is door de RCE en de gemeente Zwolle om aanvullende gegevens gevraagd in de vorm van faserings- en waarderingstekeningen. Aan ARCX is gevraagd om in aanvulling op een eerder uitgevoerde bouwhistorische quickscan de ontstaansgeschiedenis van het bankenplan in kaart te brengen en te voorzien van een waardering.

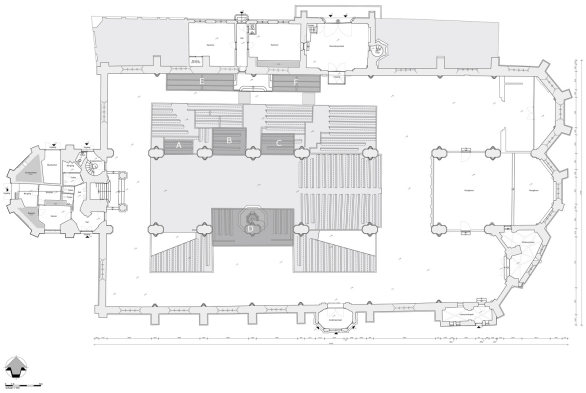
Bij de datering en fasering van de verschillende onderdelen van het bankenplan is gebruik gemaakt van de in het Historisch Centrum Overijssel (HCO) in Zwolle bewaard gebleven bestekken uit het eind van de 17e eeuw. Naast gegevens over het herstel van de kerk na de torenval in 1682 zijn hier ook enkele bestekken aanwezig die betrekking hebben op de vervaardiging van nieuwe banken. Daarnaast zijn er gedetailleerde plattegronden van de kerk uit 1780 en het eind van de 19e eeuw, met daarop de verschillende banken en hun gebruikers aangegeven. Uit de literatuur zijn tevens enkele vermeldingen van vernieuwingen bekend. De beschikbare historische gegevens zijn geanalyseerd en vervolgens vergeleken met de huidige opstelling in de kerk en de gegevens die bekend zijn van de laat 19e-eeuwse restauratie onder leiding van F.C. Koch. Er heeft geen destructief onderzoek plaatsgevonden.

De kerk is bezocht op 31 mei en op 8 juni 2016.

De directe link naar deze rapportage op de website www.tijdbeeld.com
is: http://www.tijdbeeld.com/projecten/34/zwolle

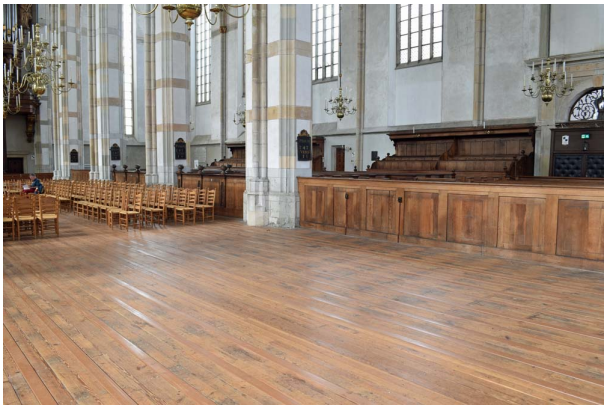
Overzicht van het interieur van de kerk vanaf het orgel (foto sept 2014).

Plattegrond van de Grote Kerk met daarop het bankenplan ingetekend. Donker zijn de nu nog herkenbare vakken gemarkeerd die oorspronkelijk aan specifieke gebruikersgroepen waren toegewezen.

Overzicht van het kerkinterieur vanuit het orgel.

Overzicht van de banken in het noordelijk schip.

Zicht op de banken voor de Officieren der militie (links), het Herengestoelte (rechts) en de Latijnse School (achter tegen de noordmuur).

Zicht op het Herengestoelte (links), Meentsliedengestoelte (rechts) en rechtsachter tegen de muur de banken die vanaf 1770 voor de Ridderschap gereserveerd waren.

Zicht op de banken die vanaf 1760 voor de adel gereserveerd waren, ten oosten van het Meentsliedengestoelte.

Overzicht van het schuingeplaatste hoekvak ten westen van de preekstoel.

Overzicht van het schuingeplaatste hoekvak ten oosten van de preekstoel.

Advies en waardering

Bij een oppervlakkige beschouwing lijkt de bankenopstelling in de kerk weinig samenhangend. De gedachte wasdat deze situatie vooral ontstaan zou zijn na een herschikking van het beschikbare meubilair in combinatie met een uitbreiding van het aantal zitplaatsen, na de afronding van de grote 19e-eeuwse restauratie door F.C. Koch. Op grond van een nadere analyse van de beschikbare historische plattegronden van de kerk en aanvullend archiefmateriaal moet dit beeld fors bijgesteld worden. De huidige opstelling vormt een directe afgeleide van kort na 1687 doorgevoerde vernieuwingen waarbij de opstelling zich nadrukkelijk richtte op het liturgische centrum rond de preekstoel. De plattegrond was gebaseerd op de sociaal hiërarchische verhoudingen binnen de kerkelijke en burgerlijke gemeente. Met name in het noordelijke schip bleven substantiële delen van de verschillende groepen met een ‘stemme in staat’ zoals de magistraat, leden van de meente, officieren van de militie en de ridderschap bewaard. Daarbij bleek in materieel opzicht aanmerkelijk meer 17e-eeuws materiaal bewaard dan bij eerder onderzoek aangenomen.

Door latere aanpassingen en veranderingen is het 17e-eeuwse beeld niet goed meer als zodanig herkenbaar. Met name door de staatkundige veranderingen in de Franse tijd vervaagden oude privileges. Daarnaast vereiste de toename van het aantal kerkbezoekers in de 19e eeuw een efficiëntere opstelling, met meer zitplaatsen met goed zicht op de preekstoel.

Waardering
De cultuurhistorische waardering van het bankenplan is onderverdeeld in een aantal deelwaarderingen. Daarnaast wordt de bouwfasering en de waardering visueel gepresenteerd op faserings- en waarderingsplattegronden.

De plattegronden zijn in hogere resolutie onder het tabblad 'bijlagen' te downloaden.

faseringplattegrond

paars = voor 1687
rood = 1687-1770
blauw = 1770 - 1880
groen = 1880 - 1900

waarderingsplattegrond

blauw = hoge monumentwaarden, van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.
groen = positieve monumentwaarden, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object.
geel = indifferente monumentwaarden, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object.

algemene historische waarden
De Grote Kerk ontleent haar historische identiteit hoofdzakelijk aan een ononderbroken religieus gebruik, vanaf de Reformatie aan het eind van de 16e eeuw voor de protestantse eredienst. De bewaard gebleven 17e-eeuwse onderdelen en de opstelling daarvan zijn zeer representatief voor de maatschappelijke, religieuze en bestuurlijke verhoudingen in Zwolle ten tijde van het ancien regime. De vroegste veranderingen en toevoegingen zijn het gevolg van de maatschappelijke vernieuwingen in het begin van de 19e eeuw waarbij de meeste oude privileges opgeheven werden. De nieuwe opstelling weerspiegelt de ‘nieuwe verhoudingen’ en is voor de afleesbaarheid daarvan in materiële en ruimtelijke zin zeer betekenisvol. Bij ruimtelijke veranderingen in de opstelling is steeds zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaand meubilair en met de oorspronkelijke opstelling van de preekstoel als vaste waarde. Dit zorgde voor een zekere continuïteit vanaf het begin van de 17e eeuw tot op heden. Deze ingrediënten zijn zeer zeldzaam (aan het worden) en leveren een positieve en substantiële bijdrage aan de historische gelaagdheid van het kerkinterieur.

ensemble waarden
Tot 1770 is de identiteit en status van de verschillende ‘gestoelten’ vrij overzichtelijk en goed afleesbaar. De verschillende gebruikers zijn door middel van brede gangpaden van elkaar gescheiden en de belangrijkste banken zijn met een ‘bekleedsel’ fysiek afgeschermd. Bij latere veranderingen zijn de open tussenruimten vaak op pragmatische wijze ingevuld met vaste zitplaatsen en is door herschikking van de verschillende afscheidingen en schotten een veel diffuser beeld ontstaan.

In conceptuele zin zijn deze transformaties zeer representatief voor de ontwikkelingsgeschiedenis van het kerkinterieur, en daarmee positief te waarderen. In materiële zin is de uitvoering lang niet altijd even doordacht en zorgvuldig uitgevoerd, met een rommelig en onoverzichtelijk beeld tot gevolg.

De uitbreiding van het bankenplan in de late 19e eeuw breekt wat betreft schaal en omvang met de oude traditie. Koch vult met name aan de randen en in het midden grote vakken op regelmatige en homogene wijze met eenvormige banken, die langs de randen afgezet worden met overdadig in neo-renaissancestijl gedecoreerde schotten.

architectuurhistorische- en bouwhistorische waarden
Met uitzondering van de preekstoel, de oorspronkelijke onderdelen van het doophek, het oorspronkelijke meubilair in de dooptuin en het bekleedsel van de Herenbanken zijn de verschillende banken wat betreft de vormgeving en decoratie niet zeldzaam of bijzonder. Wel zeldzaam en redelijk gaaf bewaard is het eerlijke en degelijke timmerwerk. Het meubilair is volgens uitgebreide bestekken in een zeer goede kwaliteit eikenhout uitgevoerd, in een constructie die tussen de verschillende banken grote overeenkomsten vertoont. De banken zijn vervaardigd door bij naam bekende Zwolse gildelieden en als zodanig representatief en betekenisvol voor hun oeuvre en het vakmanschap van deze beroepsgroep aan het eind van de 17e eeuw.

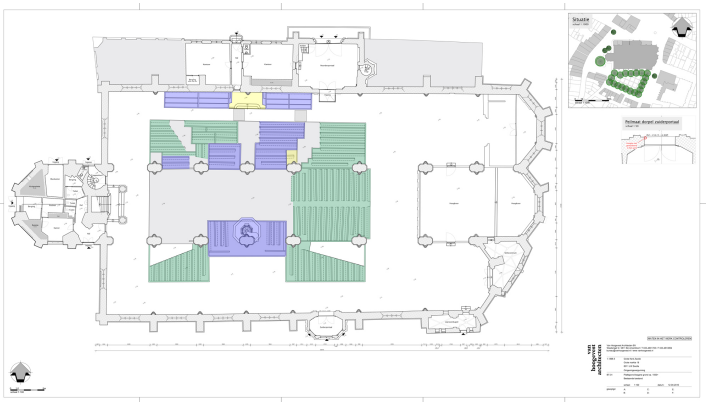
De uitbreiding van omstreeks 1900 heeft door de schaal en de eenvormige vormgeving een geheel andere uitstraling en betekenis. Deze banken zijn machinaal vervaardigd en voegen zich daardoor minder goed bij de

oudere exemplaren. Dit wordt nog verder versterkt wordt door een voor deze periode kenmerkende decoratie van de afscheidingen die afgeleid is van de ornamentiek van het koor- en het doophek.

Faseringplattegrond bankenplan

paars = voor 1687
rood = 1687-1770
blauw = 1770 - 1880
groen = 1880 - 1900

waarderingsplattegrond bankenplan

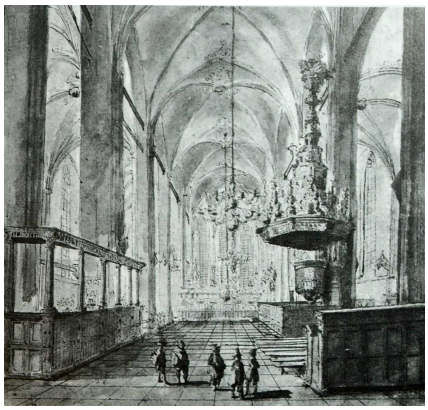
blauw = hoge monumentwaarden, van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.
groen = positieve monumentwaarden, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object.
geel = indifferente monumentwaarden, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object.

1600-1650

De vroegste concrete informatie over zitplaatsen in de Grote Kerk dateert van na de Reformatie. Omdat de kerken geen eigendom waren van de gereformeerde kerk, maar als publieke ruimten werden beschouwd, had de magistraat het voor het zeggen voor wat betreft de inrichting van het interieur. In Zwolle werden banken enkel aan collectieve gezelschappen toegewezen en alleen aan corporaties met een ‘stemme in staat’ of lagere ambtelijke groepen. De magistraat hield de inrichting van de kerken met vaste banken en de toewijzing van zitplaatsen in eigen hand. Hierdoor ontstond een strikte maatschappelijke, hiërarchische scheiding.

In de loop van de 17e eeuw waren de eerste magistraatsbanken verschenen, gevolgd door banken voor de lagere stadsfunctionarissen en andere maatschappelijke groepen. In het middenschip staat tegen een pijler een met snijwerk versierde preekstoel uit 1617-’22, gemaakt door Adam Straes uit Weilburg. De preekstoel staat in een dooptuin, die aan vier zijden is afgezet met een gesneden eiken doophek. De oostelijke helft van dit hek dateert nog uit het begin van de 17e eeuw. Dit geldt ook voor één van de banken achter het doophek. Hier zaten waarschijnlijk destijds leden van de kerkenraad.

Ook welgestelde particulieren die meenden door hun speciale positie daar recht op tehebben, konden om een aparte bank of plaats vragen. In de loop der tijd kregen bijvoorbeeld oudburgemeesters en oud-secretarissen toestemming om in de herenbanken plaats te nemen. Tot ver in de 17de eeuw waren er behalve voor de leden van de stadsregering en de kerkenraad geen stoelen of banken in de kerk. Het middenschip was grotendeels leeg. De meeste burgers waren genoodzaakt een eigen stoel mee te nemen. [Streng 1997, 282 e.v.]. Deze inrichting is zichtbaar op een tekening van Johannes van Cuijlenburch van het interieur van de St. Michaëlskerk, gemaakt rond het midden van de 17e eeuw.

Het interieur van de Grote Kerk omstreeks het midden van de 17e eeuw in de richting van het koor. Rechts staat de preekstoel met op de voorgrond een dwarsgeplaatste kerkbank. Hiertussen zijn lagere bankjes gesplaatst. Het middenschip is leeg en kon opgevuld worden met losse stoelen. Links staan tegenover de preekstoel de rijk uitgevoerde herenbanken voor de magistraat (Rijksmuseum Amsterdam).

Achter het doophek staan aan de oostzijde nog enkele historische banken. De met snijwerk versierde bank op de voorgrond dateert nog uit het begin van de 17e eeuw. De ouderdom van de banken hierachter is minder duidelijk. Afgaande van verschillende plattegronden, moet deze opstelling tussen 1780 en 1880 tot stand gekomen zijn. Het is echter ook mogelijk dat deze banken in de late 19e eeuw vernieuwd zijn.

De preekstoel dateert uit 1617-1622 en staat in de huidige situatie in het midden van de dooptuin. Deze configuratie is (met behoud van delen van het authentieke materiaal van het doophek) na de restauratie in de late 19e eeuw tot stand gekomen.

1687

De 113,5 meter hoge St. Michaëlstoren werd in de loop van de 16e en 17e eeuw geteisterd door blikseminslagen. Tijdens een zware storm in 1682 bezweek de bouwvallige toren onder haar eigen gewicht. Een deel van het muurwerk en een gedeelte van het orgel werden in de val meegenomen. In de navolgende jaren wordt puin geruimd en moet het westelijk muurwerk en de bekapping van de kerk aan deze kant vernieuwd worden. Rondvliegende brokstukken hadden tevens de preekstoel en de herenbanken beschadigd.

De opgelopen schade vormde de aanleiding om het gehele bankenplan te vernieuwen. Bestekken uit 1687 maken melding van nieuwe herenbanken, meentsliedenbanken, banken voor de officieren der militie, banken 'aan de muure' en de banken ten oosten en westen van het doophuis voor een totaalbedrag van 1383 gulden. [HCO 0700, inv.nr. 1304]. Bij het werk zijn meerdere timmerlieden en beeldsnijders betrokken: Herman(nus) van Arnhem, Gerrit Baver, Albert van Goor en Hendrik van Wan(n)ingen. Van dit 17e-eeuwse bankenplan bleven in de huidige situatie substantiële delen bewaard.

Heerengestoelte

Het gestoelte van de *Heren van de Magistraat* is gesitueerd tegenover de preekstoel, tussen de tweede en derde pijler vanaf het orgel. Oorspronkelijk (na 1687) stak dit vak aan de voorzijde een stukje voor de flankerende pijlers uit en was in het midden van het gestoelte een gang uitgespaard. Het gestoelte moest van voren 29,75 voet (8,60 m) breed en 14,5 voet (4,19 m) diep worden met rondom een omkadering van 5 voet (1,45m) hoog. Van deze opzet bleven in aangepaste vorm vrij veel onderdelen bewaard. Achter de herenbanken werden nog 4 'gemene' banken geplaatst, die niet specifiek aan een bepaalde groep waren toegewezen.

Meentsliedengestoelte

De banken voor de *Meensluiden* moesten ten oosten van de herenbanken tussen de pijlers geplaatst worden en 9 voet (2,60 m) diep worden. Het bekleedsel voor het gestoelte telde vijf panelen met een bossing, de beide zijkanten twee panelen. Achter het Meentsliedengestoelte kwamen vijf 'gemene' banken te staan.

Officieren van de militie

De banken voor de Officieren der militie kwamen ten westen van de herenbanken tussen de pilaren te staan en moest 13 en een halve voet (3,90 m) lang worden. De banken werden op dezelfde wijze uitgevoerd als de zitplaatsen voor de Meentslieden. Achter het vak voor de officieren werden drie 'gemene' banken geplaatst. Het front kreeg in plaats van vijf, vier panelen, zodat aan de rechterzijde ruimte overbleef voor een gang. Van deze opzet bleef de omkadering en een deel van de banken in gewijzigde vorm bewaard.

Banken 'aan de muur'

In het bestek wordt ook melding gemaakt van nieuwe banken aan de muur. Achter het Herengestoelte worden twee gestoelten tegen elkaar gezet met in totaal een lengte van 34 voet (9,80 m). Hoewel in het bestek niet zo genoemd, wordt bij het meerwerk gesproken over ‘het gestoelte voor de Latijnse doominees’. De banken op

deze locatie waren dus al in 1687 bestemd voor de Latijnse School. In de huidige situatie zijn alleen de achterste banken in hoofdopzet oorspronkelijk.

Achter het Meentsliedengestoelte komen twee gestoelten met elk drie banken tegen de muur. De banken worden in een tribune-opstelling geplaatst, met oplopend niveauverschil. Van deze opstelling bleven de achterste twee banken in hoofdopzet bewaard.

Via de bijlagen zijn de bestekteksten integraal als pdf-bestand te downloaden.

Beeld van de verwoesting van de Grote Kerk na het instorten van de toren in 1682. Eén van de drie schilderijen die Jan Grasdorp maakte van de torenval (coll. Stedelijk Museum Zwolle).

Herengestoelte: 'Het bekleedstel rontom zal vijf voeten hoog wezen, en van vooren hebben zes pilasters, van achteren vier en op jeder zijde vier. Jeder pilaster zal zijn een voet breed, en twee duijm dik, en een kernissinge hebben met een welgesneden festoen (...)'. 'De geheele lijste rontom zal met uijtgesnedene Romeinsche blaaden (...) worden belegt. Boven elk pilaster zal een curieus uijtgesneden knoop geplaatst worden'.

Herengestoelte: 'Dit gestoelte zal van vooren breed zijn 29 3/4 voet, diep 14 1/2 voet'. Oorspronkelijk stak het vak een stuk voor de pjlers aan de voorzijde uit. Later is het deel aan de voorzijde ingekort en teruggeschoven.

Herengestoelte: 'De penielen zullen een duim dik wezen en gebost'. 'Al het voornoemde zal gemaakt worden van het beste en geheel droog wagenschot'. 'Deze banken zullen achter rusten op twee stijlen dick twee duim, en breed een halve voet, en voor op gedraaijde balonsters (...)'. 'De zitbanken zullen wezen breed 5/4 voet en 5/4 duim dik, en de pulpitrums breed een voet, dik een duim'. 'Het bekleedsel achter de rugge (behalve hetgeen voor de pilaren komt) zal bestaan uit drie penielen van 3/4 duim dik, in 5/4 duims regels ingewerkt'.

Herengestoelte: 'De deure zal wijd zijn 2 3/4 voet en na de pilaar opgaan, in twee ijseren hengsels hangen, en door een koperen knoop met een knipjen op en toe gedaan worden. Voor de deure zal een trappe gelegt worden (...) reikende van de pilaar, tot het buitenste eijnde van de pilaster'. In de huidige situatie is het deurtje verplaatst.

Meensliedengestoelte: 'Het gemelte gestoelte zal op dezelve plaats gestelt worden, op welke het te vooren gestaan heeft, en zoo lang zijn als de pilaren toelaten'. Het zelve zal wijd zijn negen voeten, en voorsien wesen met drie banken (...). 'Het bekleedsel voor 't gestoelte zal zijn penielwerk, hebbende 5 penielen (...). Aan de beijde sijden achter de pilaren zullen zijn twee penielen (...)'. Het front aan de voorzijde is later vervangen door onderdelen van het kader van het Herengestoelte.

Meensliedengestoelte: 'De rugge zal bekleedt worden met penielwerk, de regels van 5/4 en 4 duimen de penielenvan 1/2 duim, bestaande uit 9 penielen.'

Officieren der militie: 'De banken en het geheele bekleedsel rontom dezelve breedte, dikte en hoogte zullen hebben als het Meensluijden gestoelte (...) doch zullen van vooren alleen vier penielen komen'. Het front is later verlengd, waarbij rechts een (smaller) paneel is toegevoegd.

Officieren der militie: 'Hetzelve zal lang zijn ongeveer 13 1/2 voeten, alzoo dat tusschen dit gestoelte en de pilaar bij 't Heeren gestoelte blijve een gang van drie voet'.

Officieren der militie: 'De wijdte zal zijn van 6 voet en daar in twee banken geplaatst worden (...)'. In de huidige situatie staan hier drie (aangepaste) 17e-eeuwse banken, waarbij het front aan de zijkant iets verlengd is en één bank van elders aan dit vak is toegevoegd.

Officieren der militie: 'De rugge zal bekleedt worden met penielwerk, bestaande uit 9 penielen'.

Latijnse School: 'Noch zal den aannemer aande muur achter 't gestoelte van de Heeren van de Magistraat maken twee gestoelten lang het eene aande eene zijde van het midden der uitgeholde kolom 16 voet en het andere aan de andere zijde 18 voet, welke voor aan malkanderen zullen raken uijtmaken de langte van 34 voet'. De huidige opstelling is later tot stand gekomen.

Latijnse School: In en op de banken zijn, waarschijnlijk door leerlingen van de Latijnse School, talloze inscripties aangebracht. Het vroegste jaartal is 1803. Waarschijnlijk is de bank in zijn huidige vorm tot stand gekomen aan het eind van de 18e eeuw, mogelijk zijn daarbij oudere onderdelen hergebruikt.

Banken achter het Meentsliedengestoelte: 'Noch zal den aannemer achter Meensluijden gestoelte aan de muure maken twee gestoelten, jeder van drie banken, en jeder lang 12 1/2 voet, in't midden zoodanig aan malkander gevoegd dat die van te vooren niet meer dan een gestoelte verbeelden, zullende elk rusten op drie voeten'.

Banken achter het Meentsliedengestoelte: '(...) en op jeder van de 4 hoeken der pulpitrums zal gezet worden een gedraaijde knoop'.

Meensliedengestoelte: bij de banken voor de Meentslieden zijn op twee plaatsen sporen van verdwenen schotten aangetroffen.

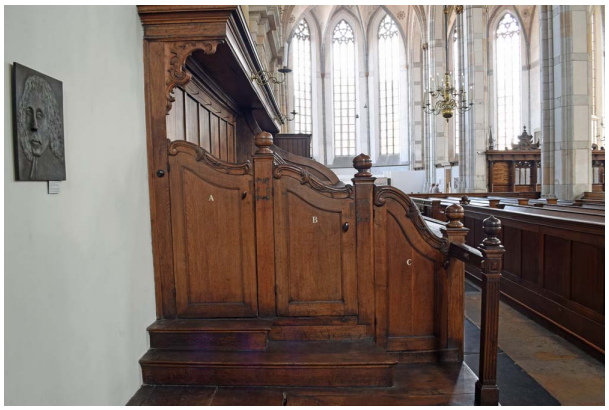
Meensliedengestoelte: 'Achter het gemelte gestoelte zal den aannemer maken vijf banken, jeder wijd 2 3/4 voet. De twee voorste banken zullen lang zijn 20 voet, en rusten op vier voeten, en de drie achtersten lang 24 voet, rustende op vijf voeten'.

1687-1780

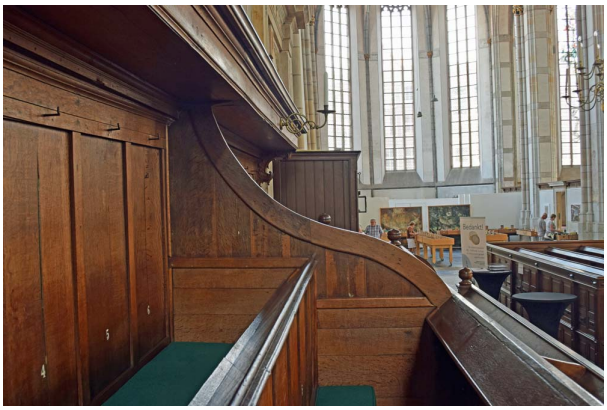
Lange tijd moesten de meentslieden hun banken delen met edelen en andere vooraanstaande groepen. In de tweede helft van de 18e eeuw uitten zij in toenemende mate bij de magistraat hun onvrede over deze situatie. Deze strijd om bescherming van privileges vormt waarschijnlijk de aanleiding voor een aantal wijzigingen in het bankenplan in deze periode.

In 1760 werd door enkele jonkers namelijk om een eigen gestoelte voor de edelen in de Grote Kerk verzocht. Het verzoek werd snel gehonoreerd en de adel kreeg haar eigen banken met tien tot elf zitplaatsen tussen de twee pijlers tegenover de ingang naar de markt, naast de banken voor de meentslieden. Vooralsnog moet aangenomen worden dat hiervan geen onderdelen bewaard bleven. Tien jaar later wenste de Ridderschap aparte zitplaatsen in de Grote Kerk. Waarschijnlijk konden zij plaatsnemen in de banken tegen de muur achter het Meentsliedengestoelte. In de literatuur wordt tevens vermeldt dat in 1777 werd begonnen met het maken van twee nieuwe banken voor meentslieden, maar het is onduidelijk waar deze staan of gestaan hebben.

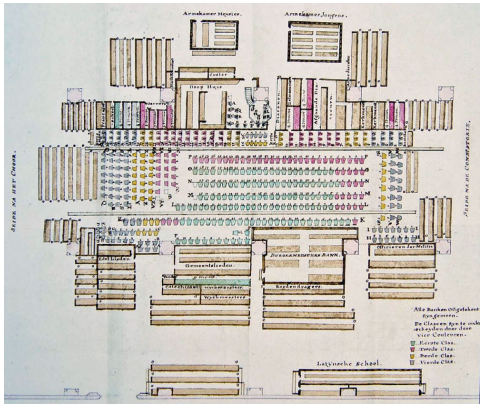
Aan het einde van de 18e eeuw was het grootste deel van de plaatsen in de Grote Kerk aan de noordzijde gereserveerd voor de wereldlijke notabelen en de zuidzijde voor de kerkelijke bestuurders. De lege ruimte in het middenschip werd opgevuld met losse stoelen, die aan individuele gelovigen werden verhuurd. Voor de armen waren enkel plaatsen aan de randen beschikbaar. Van deze situatie bleef een ingekleurde plattegrond van de kerk bewaard. Op deze plattegrond is in kleur gemarkeerd welke onderdelen van het destijds bestaande bankenplan tot nu toe bewaard bleven.

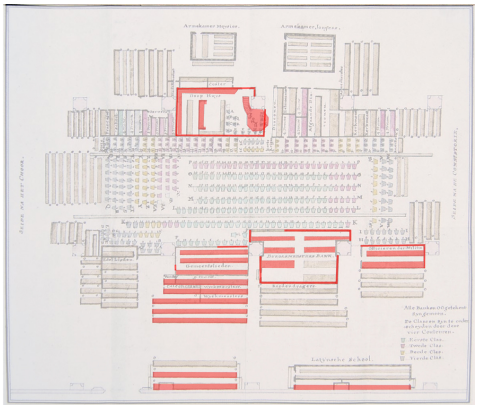
De Ridderschap kreeg in 1770 waarschijnlijk zitplaatsen toegewezen in de bestaande banken achter het Meentsliedengestoelte. De deuren werden aangepast en gedecoreerd met lijstwerk in rococovormen.

Ook het centrale tussenschot van de banken 'voor de Ridderschap' werden gewijzigd.

Plattegrond van het bankenplan van de Grote Kerk uit 1780 (het noorden is onder). De banken in de noordbeuk worden bezet door de wereldlijke notabelen en de zuidzijde was het domein van de kerkelijke bestuurders. De lege ruimte in het middenschip werd opgevuld met losse stoelen, die aan individuele gelovigen werden verhuurd. Voor de armen waren enkel plaatsen aan de randen beschikbaar (archief HCO).

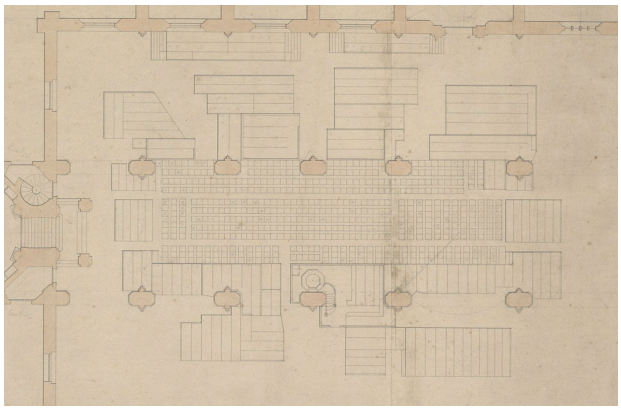
In rood zijn op de plattegrond van de kerk uit 1780 de onderdelen uit de huidige opstelling (al dan niet verplaatst) gemarkeerd die met zekerheid van voor 1780 dateren. Ook het bankenvak achter het Herengestoelte dateert grotendeels uit deze periode maar deze banken zijn niet meer te herleiden tot de opstelling van 1780.

1780-1880

Op basis van vergelijking van plattegronden zijn in het bankenplan een aantal veranderingen aan te wijzen die tussen 1780 en 1880 plaatsgevonden moeten hebben. Op de voormalige banken van de Latijnse School (1803) en de adel (1815) zijn diverse jaartallen ingekrast, waarvan de vroegste van omstreeks 1800.

Het is verleidelijk aan te nemen dat de wijzigingen in het bankenplan direct verband houden met de machtswisseling en de opheffing van de bestaande bestuursstructuur na de inval van de Franse legers in 1794-'95. Onder het mom van 'vrijheid, gelijkheid, broederschap' werden alle privileges van groepen en individuen opgeheven, hoewel de standenmaatschappij in de Grote Kerk aanvankelijk stand hield. Na onderzoek kwam een raadscommissie namelijk tot de conclusie dat de huurinkomsten van de gereserveerde zitplaatsen niet gemist konden worden. Dit met de toevoeging 'dat zoo ras het zingen voor de predicatie is geëindigt, elk en een ieder medegeregtigt zal zijn, zig zoo wel in die als in alle andere banken mede te mogen plaatsen'. Later, in 1798, werd besloten de regeringsbanken voor iedereen open te stellen [Ten Hove 2005, 391-393]. Het is echter de vraag in hoeverre deze nieuw verworven vrijheden in de praktijk benut werden.

De veranderingen bestaan in eerste instantie uit het naar achteren schuiven van de banken tussen de pijlers in de noordbeuk. De banken van de Latijnse School werden aangepast, met nieuwe trapjes aan weerszijden. Bij de banken van de Ridderschap werd de voorste bank verwijderd en werden in het midden schotten aangebracht. Achter de zitplaatsen van de Officieren der militie kwam een nieuw, schuingeplaatst vak met grenen banken. Het Heerengestoelte werd ingekort en verplaatst. Ook de 'gemene' banken daarachter kregen een nieuwe opstelling. Hierbij werd bestaand meubilair hergebruikt en herschikt, zoals blijkt uit talloze naden en niet oorspronkelijke aansluitingen in dit deel. Voor het voormalige Meentsliedengestoelte kwam een nieuw front, samengesteld uit overgebleven onderdelen van het kader van het Heerengestoelte. Met name delen van de acanthuslijst en een aantal festoenen zijn van het burgemeestersgestoelte afgenomen en herplaatst in de niewe opstelling van de meentsliedenbanken. Ten oosten van de voormalige meentsliedenbanken werden het vak met banken voor de adel en de banken daarachter volledig vernieuwd.

Plattegrond van het bankenplan van de Grote Kerk van voor de restauratie in late 19e eeuw. De opstelling van de banken vertoont een aantal wezenlijke verschillen met die van de plattegrond uit 1780. Waarschijnlijk zijn de meeste veranderingen omstreeks 1800 uitgevoerd (beeldbank RCE).

Achter de banken van de Officieren der militie werd een nieuw vak geplaatst met grene banken. Het vak werd schuin neergezet, voor een optimaal zicht op de preekstoel (beeldbank RCE).

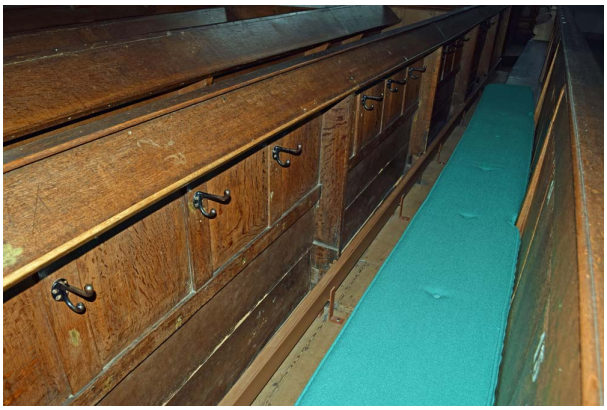
Ook het vak met zitplaatsen ter plaatse van de voormalige banken voor de adel werd in deze periode volledig vernieuwd.

Het vroegst ingekraste jaartal op deze banken is '1815'.

Het Herengestoelte werd ingekort, verschoven en opnieuw samengesteld. Dit is goed te volgen aan de hand van de vele naden en niet oorspronkelijke aansluitingen.

De ruggen van de achterste banken achter het voormalige Heerengestoelte bestaan uit een eiken bovendeel, met grenen delen aan de onderzijde. Dit als gevolg van de samenvoeging van bestaand en nieuw materiaal bij de vernieuwde opstelling.

1880-1900

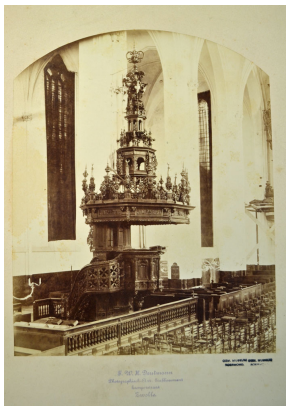
De Grote Kerk onderging vanaf 1882 een ingrijpende restauratie onder toezicht van rijksadviseur P.J.H. Cuypers (1827-1921). De restauratie zelf werd uitgevoerd onder leiding van de Zwolse architect F.C. Koch (1840-1917). Gedurende de restauratie is een deel van het bestaande bankenplan gewijzigd. Men schoof de banken in de noordbeuk weer iets naar voren, zodat aan de achterzijde 'het gangpad' breder werd. In de middenbeuk werden nieuwe vakken banken geplaatst, gemaakt door aannemer Volkers, waarbij tevens een nieuwe houten bevloering werd gelegd. De kerkvoogdij had door een gift de mogelijkheid gekregen ‘eikenhouten banken aan te schaffen ter vervanging van de ‘onmogelijke keukenstoelen die tot dusverre het ruim ontsierden’ [NA, archief De Stuers, inv.nr. 2480].

Dezelfde banken kwamen in de twee schuingeplaatste hoekvakken aan weerszijden van de dooptuin in de zuidbeuk te staan, ter vervangen van de bestaande zitplaatsen. Hierdoor ontstond meer symmetrie in het bankenplan en werd het zicht op de preekstoel enigszins verbeterd. De nieuwe banken zijn uniform vormgegeven en gedecoreerd in neorenaissancestijl. Om het contrast tussen de oude banken en het nieuwe materiaal te verzachten, werden het kader van de twee hoekvakken in de noordbeuk ook vernieuwd in gelijke vormgeving.

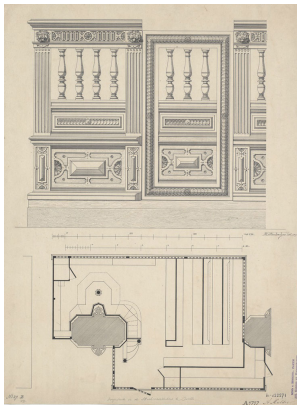
In deze periode moet ook het front van het vak ter plaatse van de voormalige banken van de adel vernieuwd zijn. Verder werden de banken tegen de noordmuur op een podium gezet en kreeg het voormalige gestoelte van de Ridderschap weer een bank erbij aan de voorzijde.

Naast de banken werd ook het doophek bij de restauratie betrokken. Cuypers stelde in 1888 dat het doophek rond de preekstoel voor het grootste gedeelte hersteld was. Hierbij werd de dooptuin uitgebreid en verlengd, zodat de preekstoel niet langer in de hoek, maar in het midden van de dooptuin kwam te staan. Omdat ook nieuwe toegangen gemaakt moesten worden, werd in de begroting van het kerkbestuur van 1895 een post opgenomen van 250 gulden voor twee in paneel gewerkte eikenhouten afsluitingen bij het ruim. Achter het doophek werden ook nieuwe banken geplaatst, waarbij de vormgeving gekopieerd is van de bestaande 17e-eeuwse kerkbank.

Na 1900 hebben er geen grote wijzigingen meer plaatsgevonden, met uitzondering van de recent verdwenen banken uit het middenschip.

De situatie rondom de preekstoel en het doophek voor de restauratie. Rechtsachter zijn nog de bestaande banken te zien waar in het verleden onder andere de kerkmeesters plaatsnamen (Archief CUBA NAi).

Ook het doophek zelf werd voor een deel vernieuwd. Hiervoor maakte A. Mulder in 1875 een opmeting van de bestaande situatie (beeldbank RCE).

Bij de restauratie in de late 19e eeuw onder uitvoerende leiding van F.C. Koch, werden in het middenschip nieuwe banken in neorenaissancestijl geplaatst (beeldbank RCE).

Aan weerszijden van de dooptuin kwamen eveneens nieuwe, schuingeplaatste vakken met banken te staan.

Zicht op de nieuwe banken achter het doophek, aan de westzijde van de preekstoel. De vormgeving is gekopieerd van de vroeg 17e-eeuwse bank die aan de andere kant van de preekstoel staat.

De hoekvakken in de noordbeuk kregen een nieuw kader in neorenaissancestijl.

De voormalige banken van de Latijnse School en de Ridderschap werden op een podium geplaatst.

Colofon

Grote Kerk in Zwolle
bouwhistorische verkenning van het bankenplan
ARCX-rapport 0911

© ARCX 10 juni 2016

Onderzoek: ARCX Bergstraat 41 6981 DB Doesburg
telefoon 0313 650190 www.arcx.nl

i.s.m. Belfort Cultuurhistorie en Monumenten te Doetinchem

Opdrachtgever: Grote Kerk Zwolle

Archiefonderzoek: Jacco Vromen

Veldwerk, foto's en tekst: Peter Boer en Jacco Vromen

Historische afbeeldingen: beeldbanken HCO, RCE e.a. (vermelding bij onderschrift)

ARCX aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Bijlagen

- meentsliedengestoelte
- heerengestoelte
- officieren-der-militie
- bronnen-en-literatuur
- waarderingstekening
- faseringstekening